

ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

УДК 340.12

Скакун О.Ф.

МЕТОД ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПРАВОВОЇ ТЕОРІЇ І ПРАВОВОЇ НОРМИ: СХОЖІСТЬ І ВІДМІННІСТЬ

1. Термін "теорія" багатозначний. Загальним для усіх його значень є те, що теорія являє собою активне відображення об'єкту. Закономірність відображення, в тому числі в поступальному процесі інтерпретаційної діяльності, це принцип наближення до істини. Правова теорія (доктрина) – це систематизоване вчення про право, логічно пов'язана система положень про правові інститути, правовідносини, законодавство, законність і т.п. В історії людства таких правових теорій чимало: теологічна, природно-правова, юридико-позитивістська, нормативістська, психологічна, соціологічна, "відродженого" природного права, марксистсько-ленінська та ін. Згідно принципу "відповідності"¹ розвиток правової науки уявляється не як черга виникнення й занепаду правових теорій, які заперечують і відкидають одна одну в цілому, а як їх закономірне і послідовне доповнення й узагальнення, у процесі якого виявляється значимість прогресуючого наукового знання. Позитивні результати попереднього знання зберігаються у новому знанні, постійно доповнюються і перетворюються, що дозволяє стверджувати про наступність ідей, які складають ці знання. Нові знання, виростаючи із загальних категорій, напрацьованих попередниками, поглиблюють і збагачують ці категорії і водночас слугують живильним середовищем для появи нових знань.

При цьому відбувається не "філіація ідей", тобто чергування тих самих ідей у різноманітних сполученнях, а їхнє породження певним соціальним середовищем. Соціальні умови створюють ґрунт для сприйняття мислителем ідей попередників і сучасників своєї держави і сусідніх країн, інформація про які стає їхнім надбанням. Можливо і породження аналогічних ідей і теорій без обов'язкових ідейних зв'язків і впливів, що пояснюється подібними історичними умовами їхньої появи. Але навіть у тому випадку, якщо відбувається запозичення якихось ідей мислителем, він не повторює сприйняте без власної переробки стосовно його часу, інтересам, умовам. Нові історичні умови, особливості юридичного мислення вченого, інший рівень правового знання суспільства обумовлюють їх новий зміст. Здавалося б, що Цицерон лише копіював вчення Аристотеля, Платона, стоїків. Проте такий підхід до праць Цицерона був би не вірний. Він запозичав деякі ідеї видатних греків

¹ Див.: Принцип соответствия. Историко-методологический анализ. М.: Наука. 1979; Кун Т. Структура научных революций. Перевод с англ. М.: Прогресс, 1975.

(запозичення /від слова "перейняти"/) не в розумінні "плагіату". Як освічена людина свого часу він вважав за потрібне знати і використовувати інтелектуальні надбання не тільки власної, а й сусідніх країн, розвивав ті ідеї, які відповідали його світогляду, творчо переробляв їх стосовно римського ґрунту, пристосовував до інтересів вітчизняної аристократії. У його інтерпретації сприйняті ідеї одержали інший зміст і цілеспрямованість, що дозволяє говорити про "вчення" Цицерона.

Отже, кожна з теорій (вчень) і інших форм теоретичного знання (поглядів, концепцій, тощо) мала в минулому і має в наші дні своїх інтерпретаторів, тобто підлягає інтерпретації. Інтерпретація є методом, без якого неможливо уявити і роз'яснити зміст правової теорії. Інтерпретація спрямована на виявлення ґносеологічних коренів та соціально- і культурно-правової обумовленості форм теоретичного знання, відкриття вміщених в них прогресивних ідей, основних теоретичних положень, передбачення майбутніх концепцій, закладених в них. Метод інтерпретації логічно узагальнює спадкоємний процес тлумачення змісту правових теорій минулого і сучасного.

2. Метод інтерпретації правової теорії в її історичному процесі слід відрізнити від методу тлумачення (інтерпретації) правової норми, юридичного тексту. Незалежно від того, яке джерело (форма) права є домінуючим у правовій системі (закон, судовий прецедент, правовий звичай, нормативно-правовий договір), юридичні правила (правові норми) завжди потребують того, щоб їх інтерпретували. Правова система України близька романо-германській, неодмінною ознакою якої є визнання нормативності права і віднесення до поняття права нормативних тлумачень (роз'яснень). Однак, тлумачення само по собі не є джерелом права, оскільки воно є відображенням справжніх джерел права і наділяється субсидіарною роллю¹. Проте, завдяки тлумаченню відбувається синтез правової системи.

Тлумачення права, об'єктивованого в законодавчому акті, – це інтелектуальна діяльність застосувача правової норми, спрямована на встановлення її точного смислу. Саме в цю сферу увійшов і здобув обґрунтування термін "герменевтика" (гр. *hermeneutike* – роз'яснювальне мистецтво) – сукупність пізнавальних засобів, що здобули назву від імені давньогрецького бога Гермеса, який роз'яснював людям глибинний зміст велінь богів. Засновником герменевтики як наукового методу вважається німецький вчений Ф. Шлейєрмахер (1768–1834). Під терміном "юридична герменевтика" розуміють дослідження юридичного тексту, його мови, мистецтво мислення у правовій сфері.

Ряд зарубіжних вчених розширили дослідження процесу інтерпретації в галузі права до аналізу інтерпретації самого права, тобто підняли юридичну герменевтику до рівня методології юриспруденції. Марксистсько-ленінською юридичною наукою

¹ Тлумачення правової норми виступало в ролі справжнього джерела права у римському праві, коли судді змушені прислухатися до думки деяких юрисконсультів, у середньовіччі, в епоху Відродження, коли значним авторитетом користувалося положення «*communis opinio doctorum*» («загальна думка вчених»). Див.: Бержель Жан-Луї. Общая теория права. М.: NOTA BENE, 2000. - С.130.

МЕТОД ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПРАВОВОЇ ТЕОРІЇ І ПРАВОВОЇ НОРМИ: СХОЖІСТЬ І ВІДМІННІСТЬ

був відкинутий аналіз права як герменевтичного феномену. Якщо в СРСР герменевтика як методологія не знайшла місця в праві, то доцільність дослідження права за допомогою герменевтичного методу вже тоді ні у кого не викликала сумніву. Нині герменевтичний метод активно використовується, збагачуючи юридичну традицію.

3. Інтерпретація правової теорії - це інтелектуальна діяльність вченого, мислителя по встановленню її точного змісту, а інтерпретація правової норми - це інтелектуальна діяльність реалізатора права (суб'єкта права), переважно провозастосувача (офіційної посадової особи). Офіційна інтерпретація являє собою сукупність значень (смислів), які надаються елементам правової теорії або правоположенням (виразам, формулам, окремим символам). Кожне таке значення є інтерпретацією певного виразу, формули, символу. Смысл - це відповідь, що має правова теорія чи правова норма на проблеми, які хвилюють суб'єктів інтерпретації.

Якщо правова теорія потребує обов'язкового (в разі інтересу до неї) тлумачення науковцями, то інтерпретація в праві, об'єктом якої є законодавчий акт, залежить від того, чи є зрозумілим, ясним його текст. Текст, який є зрозумілим зразу, не потребує інтерпретації з боку суб'єктів його видання чи застосування. До тлумачення вдаються тоді, коли текст є двозначним. Він переважно потребує здійснення вибору між багатьма дискусійними варіантами і підходами. Пошуки значення тексту, як правової теорії, так і правової норми, проходять через аналіз і використання усього наявного діапазону значень (смислів), які можуть підійти до реконструкції волі мислителя як творця теорії чи законодавця як нормативно-правового будівника.

4. Текст норми права як складової системи права і текст правової теорії далеко неоднозначні. Щодо правових теорій, то навіть сам момент їх фіксації в "писаному" тексті не є обов'язковим. У будь-якому випадку вони не є "документальними", не є письмовими актами-документами, що володіють державно-владною нормативністю, як це властиво текстам закону і офіційному тлумаченню права. Якщо якась правова теорія і набуває ідеологічний, гносеологічний нормативний авторитет (напр., теологічна доктрина Фоми Аквінського в католицькій філософії права; марксистська доктрина в радянській юридичній науці), то вона все одно залишається творінням індивідуального розуму (в даних прикладах - Фоми Аквінського і Карла Маркса). Навіть коли інтерпретації належить цілий напрямок (школа, течія) в історії правових теорій, то й тоді тлумачаться погляди індивідуальних мислителів, які відбираються за ознакою їх між індивідуального значення в межах даного напрямку (школи, течії).

Вирішальним же моментом у визначенні видів тлумачення правових норм є суб'єкт - особа або орган, який дав це тлумачення. Тлумачити норми права і правові теорії в їх історичному ракурсі можуть усі особи, але значення такого тлумачення, його науковість (якщо тлумачаться правові теорії) і юридична обов'язковість (якщо тлумачаться правові норми), а також компетентність (в усіх випадках) не однозначні.

5. Про схожість інтерпретації правової теорії і тлумачення правової норми можна говорити стосовно неофіційного (доктринального) тлумачення, коли відбувається аналіз норми права для викладення його в статтях, монографіях,

наукових коментарях практики, усних або письмових обговоренням нормативних документів - актів. Інтерпретатор іманентно притаманний тексту права чи правової теорії, і інтерпретація стає суб'єктивним процесом оцінюючого характеру. Він може стати творцем нової правової теорії. Але, як правило, він не стає активним учасником і творцем права в правових системах романо-германського типу. Тільки вищі судові інстанції, в Україні – Конституційний Суд, Вищий Верховний суд, Вищий Арбітражний суд в процесі право тлумачної діяльності можуть набувати якостей суб'єктів правотворчості.

6. Для процесу інтерпретації в праві, тобто для тлумачення юридичного тексту, ступінь однозначності є одним із найважливіших факторів. У випадку неоднозначності коректно використаних лінгвістичних висловів не потрібно ні інтерпретації, ні інших додаткових операцій, зв'язаних з дефініюванням використаних термінів. Якщо однозначне прочитання тексту не вдається, то можна сказати, що контекстуальні фактори є впливовішими, ніж текстуальні, і в процесі інтерпретації вони можуть відіграти важливу роль, перешкодити об'єктивному ходу тлумачення.

Було б неправильним вважати, що законодавчий текст інтерпретується з допомогою формальних процедур перевірки речень і класичної логіки і що неоднозначність тексту обов'язково веде до вузької інтерпретації з ведучою роллю контексту. Є чимало прикладів, коли інтерпретація в праві продиктована скоріше внутрішньополітичними умовами, ніж суворими факторами (лінгвістичні стилістичні знаки та ін.), які впливають на процес інтерпретації.

Ще в більшій мірі це спостерігається в процесі інтерпретації правових теорій в їх історичному контексті. При створенні власних правових теорій, в тексті яких, як правило, містяться інтерпретації теорій попередників і сучасників, вчені (мислителі) відчують вплив політичних режимів своїх країн. Наприклад, сьогодні вчені країн СНД дають нове тлумачення марксистсько-ленінської теорії прав людини, відштовхуючись від внутрішньо- і зовнішньополітичних умов розвитку - відкритості суспільства, політичного плюралізму, конституційного визнання верховенства права і прав людини.

Діалектика інтерпретаційної діяльності в її історичному розвитку - це двоєдиний історичний процес - наближення до істини і усунення на шляху до неї перешкод. На цьому шляху кожний інтерпретатор прагне до виключення множини тлумачень правових теорій минулого. Вчений завжди прагне прийти до однозначного рішення. Така психологія індивідуально-творчої праці. Проте, як явище науки в її історичній перспективі, множина відносно істинних інтерпретаційних концепцій є закономірною. При плоско однозначному розумінні попередніх правових теорій зникає живий інтерес до них. Саме ідеологічно-правовий плюралізм і є проявом демократичності. Отже, однозначність в інтерпретації в праві і в інтерпретації правової теорії слід оцінювати не того ж. В першому випадку - це загальнообов'язкове і позитивне явище, в другому - на рівні науки - негативне, не потрібне, та й не корисне.

7. Варіант тлумачення законодавчого акта, що виникає в результаті вступу в протиріччя з цілями, завданнями і цінностями законодавця, відхиляється самим же

МЕТОД ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПРАВОВОЇ ТЕОРІЇ І ПРАВОВОЇ НОРМИ: СХОЖІСТЬ І ВІДМІННІСТЬ

законодавцем. Невідповідність нормативних приписів уявленню про право як справедливий соціальний регулятор потребує їх виправлення. Це повинен зробити законодавець через майбутнє законодавство або ж у чинному праві встановити, що в законі є прогалина, яку повинен заповнити суддя. Суддя, вирішуючи спірне питання відносно тієї чи іншої ситуації, формує уявлення про те, яке рішення він повинен прийняти і шукає обґрунтування прийнятого рішення. Як наголошував Й.В. Гете: «При тлумаченні свіжість і пильність важливі! Без тлумачення будуть підстави фальшиві»¹.

Варіанти тлумачення правових теорій минулого сучасниками фізично не можуть бути відхиленими їх авторами у разі хибної інтерпретації. Щоправда, окремі раціональні елементи можуть мати місце і у в цілому хибній інтерпретації, оскільки в ній відображаються, хай і неправильно, ті чи інші справжні грані об'єкта пізнання. Іноді вони висвічуються через багато часів. Істина не обов'язково входить в історично наступну інтерпретаційну теорію. Проте спадкоємна кумуляція історично-правових знань залишається законом розвитку науки історії правових вчень (теорій). Адже основу інтересу до теоретико-правової спадщини минулого якраз і складає можливість її нових інтерпретацій, нових "прочитань", тобто поглядів на них під іншим кутом зору. Такого не можна сказати про інтерпретацію правових норм сучасності, для якої благом є відсутність двозначності. Багатозначність не є достоїнством права. Проте при застосуванні інтерпретації правової теорії і правової норми юридична інтерпретація як інтерпретаційний метод обмежує і контролює саму інтерпретаційну діяльність суб'єкта. Якщо суб'єкт інтерпретації правового припису переступає межі тлумачення, то це відбувається не шляхом тлумачення, а шляхом уточнюючої чи доповняльної або коригувальної добудови права².

Тлумачення норм права означає не лише встановлення смислу, який ховається за тими чи іншими словами, а з багатьох різноманітних смислів, що допускає те чи інше висловлювання, встановлювати правильне вирішальне значення³. Як норми права, так і їх тлумачення мають забезпечувати справедливість і оптимальніше для всіх співвідношення щодо задоволення інтересів.

8. Можна стверджувати про наявність і принципове значення герменевтичного тлумачення. Його особливість полягає у пошуку змісту при створенні і реалізації норми права, заснованій на знанні онтологічної технології, таких понять, як смисл, двозначність або багатозначність, символ, знак, дискурс. Герменевтичне тлумачення – це тлумачення у вузькому розумінні, яке означає інтерпретацію глибокої семантики (сислової сторони мови, окремих слів або частин слова), тобто символізму (сукупності смислу, цінностей, норм, які не присутні з

¹ Гете Й.В. Крива Ксенія. II. Переклад з нім. Р. Корнуги. Цит. По кн.: Циппеліус Райнгольд. Юридична методологія. К.2004. С.25.

² Циппеліус Райнгольд. Юридична методологія. К.2004. С.75.

³ Коллер Й. Підручник цивільного права. 1904. С.125.

достатньою наочністю, а розуміються) на рівні ідеї, тексту, мови. Символізм на рівні *ідеї* властивий для герменевтики законотворчості – розуміння ідеї закону і її втілення в життя. Символізм на рівні *тексту* и *мови* властивий для герменевтики правозастосувальної діяльності – це, насамперед розуміння тексту закону, так як правова ідея, реалізована в процесі правотворчості у формі того чи іншого закону, фіксується з допомогою тексту і у вигляді тексту закону доводиться до правозастосувача, який повинен дешифрувати знаковий ряд (текст), ґрунтуючись на припущенні про його двозначність, і реалізувати на практиці. Це і розуміння мови адвоката, судді та інших учасників процесі в суді, де мова виступає носієм правової інформації (приведення аргументів, тлумачення доводів опонента та ін.). У судовому процесі, наприклад, відбувається конфлікт різних інтерпретацій одного і того ж положення закону, оцінки одних і тих же доказів, кваліфікацій однієї й тієї ж події, тобто відбувається вкладання множини смислів в один і той же зміст. Правозастосувач повинен дешифрувати звуковий ряд (мову), ґрунтуючись на припущенні про його двозначність, стосовно до юридичної ситуації.

На практиці спостерігається парадоксальна ситуація, коли законодавець добивається однозначності тексту, вищі судові органи держави прагнуть використати його неоднозначності (помилки, прогалини і т.п.) на свою користь, нерідко підміняючи смисл закону своїм тлумаченням. Відбувається конфлікт інтерпретацій законодавця і правозастосувача.

Визнання професіоналізму юриста залежить від герменевтичного тлумачення – уміння вибрати і реалізувати із множинності смислів правової норми той, який закладений законодавцем. Юридична герменевтика як раз вивчає проблему множинності смислів, коли символ розуміється як структура значення, в якій один смисл (первинний, буквальный) означає водночас і інший смисл (посередній, вторинний), що досягається через перший.

У тексті закону є чимало символічних понять, які потенційно інтерпретуються. Інтерпретація необхідна там, де є багатоскладний смисл, де завдяки інтерпретації виявляється багато складність, символічність смислу, «значущий розрив смислу». Пошук смислу правової норми – основне призначення її застосувача, який повинен володіти, крім інших глибоких знань, вмінням використовувати «значущі розриви смисла» правової норми з метою повернення правової ситуації на свою користь.

9. Схожість в інтерпретації правової теорії минулого і правової норми сучасного полягає в тому, що в них особливе місце займають категорії: значення (смисл) і знак, ціле і частина, система і елемент, а також специфічний "внутрішньоінтерпретаційний" спосіб – метод "питань і відповідей" та ін.

Як інтерпретація тексту законодавчого акту, так і інтерпретація тексту правової норми є процес. Кожний з них має свої особливості. Зупинимо увагу на процесі інтерпретації тексту правової теорії, який умовно можна розділити на ряд вузлових стадій: 1) стадія описання - стадія вивчення фактів, що завершується створенням емпіричної бази дослідження (вибір фактів, аналіз конкретного задуму - конкретно-історичний, ситуаційний і ін.); 2) стадія реконструкції - стадія власне інтерпретації, серцевина інтерпретаційної діяльності, яка полягає в тому, щоб виявити у внутрішніх зв'язках інтерпретованої теорії її стрижневу, кризну ідею, означити в ній

**МЕТОД ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПРАВОВОЇ ТЕОРІЇ І ПРАВОВОЇ НОРМИ:
СХОЖІСТЬ І ВІДМІННІСТЬ**

якості системності; 3) стадія пояснення - ця стадія (на відміну від попередніх, які призначені пояснити, що собою являє інтерпретована теорія, її система) призначена відповісти на питання, чому ця теорія з'ясована саме так, а не інакше. Науково-інтерпретаційний процес сходження від абстрактного до конкретного увінчує оцінка правової теорії (в інтерпретації правової норми результатом є інтерпретаційний акт) Підсумок попереднього пізнання стає початком нових творчих пошуків.

10. Для розуміння метода інтерпретації в правовій теорії і правовій нормі необхідно вивчення мислення юриста (законодавця, практика, вченого), юридичної мови і юридичної практики, а також ролі в ній юридичної традиції. Важлива також онтологія традиційного мислення юриста, вченого-інтерпретатора, яка виражається у специфічній переробці попередньої правової думки чи правової практики і створенні суб'єктивних обмежень на інтерпретацію значень юридичних термінів.

Метод (теорія) інтерпретації в сучасній вітчизняній науці призначений органічно поєднувати гуманістичний підхід, який передбачає першість людини, її прав, і наукову об'єктивність, а в юридичній практиці – ще й обов'язково законність.